

Oljka v Slovenskem Primorju

IZVLEČEK

V podnebno najugodnejših legah Slovenske Istre, Goriških in Vipavskih brd uspeva oljka - značilna sredozemska kultura. Ker gre za rastišča na severni podnebni meji, jo ogrožajo občasne pozebe. Iz zgodovine pozeb je razvidno, da velike pozebe oljko začasno potisnejo bližje morju in v nižje nadmorske višine. V vmesnem obdobju (če so ji naklonjene tudi družbeno-ekonomske razmere, kakor v zadnjih dveh desetletjih) se vrača na prejšnja rastišča. Sedanji podnebni trendi in napovedi bodočega podnebja ji obetajo širitev areala. Oljkarstvo ima ob trenutnih zelo ugodnih ekonomskih učinkih še eno pozitivno plat: veliko prispeva k vzdrževanju kulturne pokrajine.

Ključne besede:

oljka, oljkarstvo, pozebe, podnebne spremembe, Slovensko Primorje, Slovenija.

ABSTRACT

The Olive Tree in the Primorska region - in the battlefield of climate and contemporary socio-economic conditions. As typical Mediterranean culture, the olive tree grows in the most appropriate climatic areas of Slovenian Istria, the regions of Goriška and Vipavska brda. The mentioned areas are situated on the northern climatic border for this type of culture, therefore periodically frosts endanger the olive tree. The historical overview declares that severe frosts "push" the olive tree closer to the seaside and to lower altitudes temporarily. In the meantime period (due to favourable socio-economic conditions - as evident over the last two decades), the olive tree is returning to its former area. Contemporary climate trends and future climate predictions provide the extension of its present area. Besides the very stimulating economic impacts (at the moment), the olive growing is concerned as an important contribution to cultural landscape preservation.

Key words:

olive tree, olive growing, frosts, climate changes, Primorska region, Slovenia.

Avtor besedila in fotografij:

DARKO OGRIN, dr. geog.,

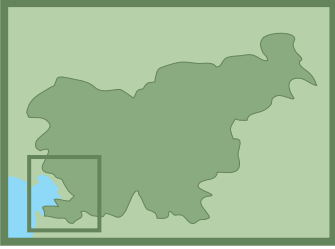
Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Slovenija

E-pošta: darko.ogrin@ff.uni-lj.si

v primežu podnebja in trenutnih družbeno-ekonomskih razmer

Jugozahodni del Slovenije, ki je reliefno odprt proti Tržaškemu zalivu in Sredozemlju, ima milejše podnebne razmere v primerjavi s pokrajinami v notranjosti Slovenije. Z vidika uspevanja toplotno zahtevnejših kultur so pomembne predvsem višje temperature (še posebej zimske in jesenske) in trajanje sončnega obsevanja, ki je najdaljše v Sloveniji. Splošne podnebne značilnost se približujejo sredozemskim, zato uspevajo nekatere kulture, ki so sicer značilne za osrednje Sredozemlje (oljka, figa, mandljevca, granatno jabolko, žizola idr.), vendar je oljka daleč najpomembnejša.

Nasadi oljk v Slovenski Istri in manjši nasadi v Goriških in Vipavskih brdih ter nekatera rastišča v severni Italiji so na enem najsevernejših območij, do koder oljke še uspevajo in je njihovo gojenje gospodarno. Kakovost oljčnega olja je na severni podnebni meji boljša (imajo značilno aromo in ugodnejšo maščobno kislinsko sestavo v primerjavi z olji, pridelanimi južneje), zato je višja tudi njegova tržna vrednost. Neugodna stran pa je večja nevarnost oziroma izpostavljenost pozebam. Če so le-te prepogoste, lahko postane gojenje nedonosno zaradi visokih stroškov obnove nasadov in izpada dohodka.

Opustitev oziroma nazadovanje oljkarstva (kar se je v preteklosti po pozebah že dogajalo) pa nima samo negativnih ekonomskih učinkov, ampak prizadene tudi kulturno

pokrajino. Po pozebah leta 1929 in 1956 je bilo veliko z oljko posajenih površin opuščenih, ker so iz različnih vzrokov manj primerne za druge kulture (večje strmine, težka dostopnost teras, majhne parcele, kamnita tla). Precejšen delež teh so v zadnjih dveh desetletjih intenzivnega obnavljanja oljčnikov rekultivirali.

Oljka v Primorju - zgodovinsko ozadje in sedanje stanje

V Sloveniji rastejo oljke na več kot 1200 ha, od tega na okoli 50 ha v Goriških brdih in na Vipavskem, vse ostale so v Slovenski Istri. Malo oljk v Brdih in na Vipavskem, kjer v zadnjih petnajstih letih ponovno uvajajo to kulturo, je posledica oljki nenaklonjenih razmer v 19. stoletju in hude pozebe leta 1929, ki je zadala oljki smrtni udarec. Uspevanje oljke je omejeno na obalni pas Tržaškega zaliva in nižje gričevje do nadmorske višine 250, redkeje 300 m. Ni je tudi na naplavinah vodotokov, kjer so zanjo neustrezni talni in podnebni pogoji (pojav temperaturnega obrata). Najbolj ji ustrezajo pred burjo zaščitene južne in zahodne lege. Največja koncentracija oljčnikov je pri nas v zahodnem, nekoliko nižjem delu Slovenske Istre, zahodno od črte Škofije-Marezige-Koštabona: tu najdemo tudi stoletne oljke (na primer pod Padno, v okolici Sv. Petra), saj je to pred pozebami najbolj varno območje. Drugje prevladujejo mlajša drevesa, ki so bila zasajena po letu 1956 oziroma po letu 1980.

Z razvojem vinogradništva v drugi polovici 19. stoletja je začelo oljkarstvo nazadovati. Hud udarec mu je zadala pozeba 1929, ko se je število dreves zmanjšalo s 300.000 na 120.000. Po političnih in družbenih spremembah po 2. svetovni vojni, z delno zamenjavo prebivalstva in močno deagrarizacijo in depopulacijo zaledja Slovenske Istre, se je število dreves zmanjšalo na 50.000 do 60.000.

Oljkarstvo v Primorju je postalo pomembno za časa Rimljanov. Razcvetelo se je v času oglejskih patriarhov in Beneške republike, ki je zaradi potreb na svojem trgu oljko načrtno širila. Sorazmerno veliko oljk je bilo tudi še v začetnem obdobju avstrijske vladavine v Istri, ko je bilo uzakonjeno pravilo obvezne vzgoje določenega števila oljčnih sadik za vsakega mladoporočenca. Tako je število oljk ostalo v sorazmerju z rastjo prebivalstva (7).

Oljke je močno prizadela tudi pozeba 1956. V osemdesetih letih 20. stoletja se je začela obnova oljčnikov, ki jo je delno zavrla pozeba leta 1985. Kljub temu se je do leta 1990 število dreves povečalo na okoli 126.000, od tega jih je bilo 90.000 v ekstenzivnih in 36.000 v intenzivnih nasadih (10). Rahel zastoj v razvoju je pomenila tudi zadnja pozeba leta 1996, ki je prizadela predvsem mlade oljke (6), ni pa zavrla širitve, saj se je oljka z več kot 300.000 drevesi povzpela na četrto mesto v Sloveniji (takoj za jablano, breskev in hruško).

Trenutno raste v Sloveniji okoli 350.000 oljk, to je več kot pred pozebo leta 1929. Ob normalnem letu oljkarji pridelajo 2000 do 2200 t plodov, iz katerih iztisnejo od 350 do 400 t oljčnega olja. Glede na svetovno proizvodnjo je to "kaplja v morje", v domačih razmerah pa to pomeni polovico slovenske potrošnje.

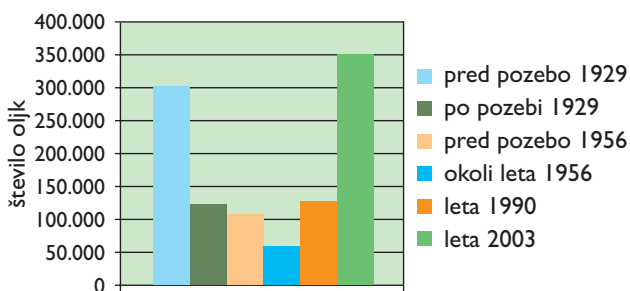

Slika 1: Tradicionalno se z obiranjem oljk v Slovenski Istri začne po sv. Katarini, ki goduje 25. novembra. Ker je delo ročno, olive se z roko ali posebnimi grabljicami "smrca" v podstavljene mreže, zahteva veliko delovne sile (foto: Darko Ogrin).

Slika 2: Značilno za starejše oljčne nasade je, da oljke na istem zemljišču sočasno rastejo s še dvema ali več kmetijskimi kulturami. To je t. i. mešana kultura (cultura mista, cultura promiscua), ki je tradicionalno značilna za Sredozemlje (foto: Darko Ogrin).

Ker je kljub visoki ceni (pozimi 2003/2004 so olje prodajali od 2300 do celo 3000 SIT za liter) povpraševanje večje od ponudbe, proizvajalci prodajo praktično vse olje neposredno na domu. Povpraševanje in dober zaslužek sta gibalno intenzivnega širjenja oljčnikov, saj v zadnjih letih zasadijo 30 do 50 dodatnih hektarjev letno. Za tradicionalno oljkarstvo je bilo značilno, da je bila oljka na določeni parceli najpogosteje le ena od kultur. Zelo pogosto je bila v kombinaciji z vinsko trto, kjer so oljko sadili na ježo (korono) terase. Novejši oljčniki so monokulturni. Po podatkih (9) gojijo posamezniki oljko na manjših površinah (od 0,2 do 3 ha).

Slika 3: Gibanje števila oljk v Primorju v 20. stoletju (4, 6, 10).

Tudi kompleksi, kjer rastejo oljke, so v primerjavi z ostalimi sredozemskimi državami manjši, največji meri približno 14 ha. V novih nasadih prevladuje avtohtona sorta istrska belica (50 do 70 %), ki je dobro rodna in oljevita ter dobro prenaša pozebo. Ker je za boljšo harmoničnost oljčnega olja potrebnih več sort, sadijo še leccino (20 do 30 %), v starejših nasadih pa so še druge sorte: pendolino, frantoio, moraiolo, štorta, buga, črnica, drobnica, mata idr.

Ob velikem povpraševanju po oljčnem olju v zadnjih letih se pogosto zastavlja vprašanje, kakšne so možnosti za nadaljnji razvoj. Ta je odvisen od večjega števila dejavnikov: od socialnih in ekonomskih, posebne zgradbe, problemov, povezanih z lastništvom idr., pa tudi od omejitev, ki jih znotraj splošnih podnebnih pogojev postavljajo topoklimatske razmere. Te so v prvi vrsti odvisne od višinske zgradbe, naklona in ekspozicije površja ter konkavnosti reliefa. Groba analiza (3) za Slovensko Istro je pokazala, da je glede topoklimatskih razmer možno najmanj podvojiti dosedanje površine, zasajene z oljko. Največje omejitve postavljata nadmorska višina in ekspozicija.

Podnebni pogoji za oljkarstvo

Oljka je kserofit, zato dobro prenaša sušo. Uspeva tudi na območjih s 300 do 500 mm padavin letno; za normalno rodnost jih mora pasti od februarja do maja vsaj 130 mm in 50 do 70 mm od julija do septembra. Večja količina padavin (nad 1000 mm) ji ne škodi, če so tla dovolj prepustna. Glede prsti je zelo nezahtevna. Uspeva v suhih, peščenih in kamnitih prsteh, pomembno je, da so dovolj prepustne in da imajo dovolj kalcija (8).

Zaradi severne lege (nad 45° s. g. š.) in omiljenega vpliva sredozemskega podnebja so podnebni pogoji za oljko pri nas mejni. Najbolj jo ogrožajo zimske pozebe. Med zimskim mirovanjem prenese od -13 do -15 °C, odvisno od zračne vlage, sorte, prehranjenosti rastline, njene starosti ipd. Oljka pozebe prej, če mraz traja dlje časa in ob večji vlažnosti ozračja. V krajšem obdobju lažje prenese ohlaiditve s suhim vremenom in temperaturami od -13 do -15 °C kot pa daljše ohlaiditve s temperaturami od -5 do -8 °C in visoko vlažnostjo. Veliko bolj so občutljive mlade rastline (8).

Nevarnost poškodb zaradi mraza je večja, če se je vegetacijski cikel že začel ali še traja. Tedaj so lahko usodne že temperature od -2 do -3 °C. Nevarne so zlasti zgodnje spomladanske otoplitve in poznejše hitre in močne ohlaiditve, ko se v rastlini že začnejo asimilacijski procesi.

Okvirno se prve poškodbe listov in vejic pojavijo pri -8 °C, večjih vej in debla pri temperaturah od -10 do -12 °C. Če traja mraz dlje časa, pozebe deblo pri temperaturah od -14 do -16 °C. Toda tudi pri takih temperaturah koreninski vrat ni nikoli poškodovan, zato oljke spomladi odženejo iz njega (8).

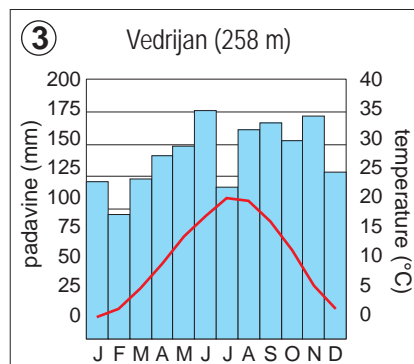
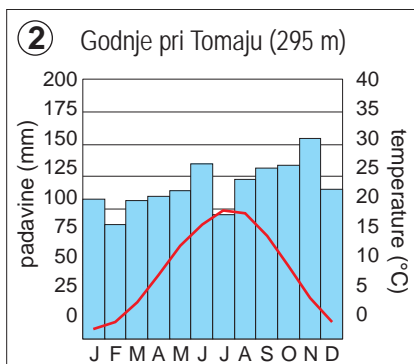
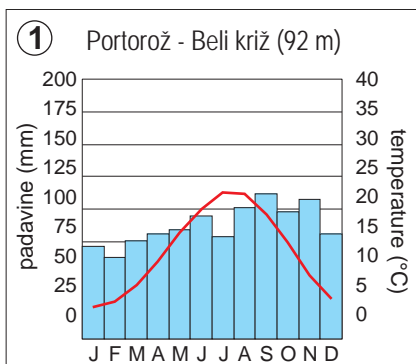
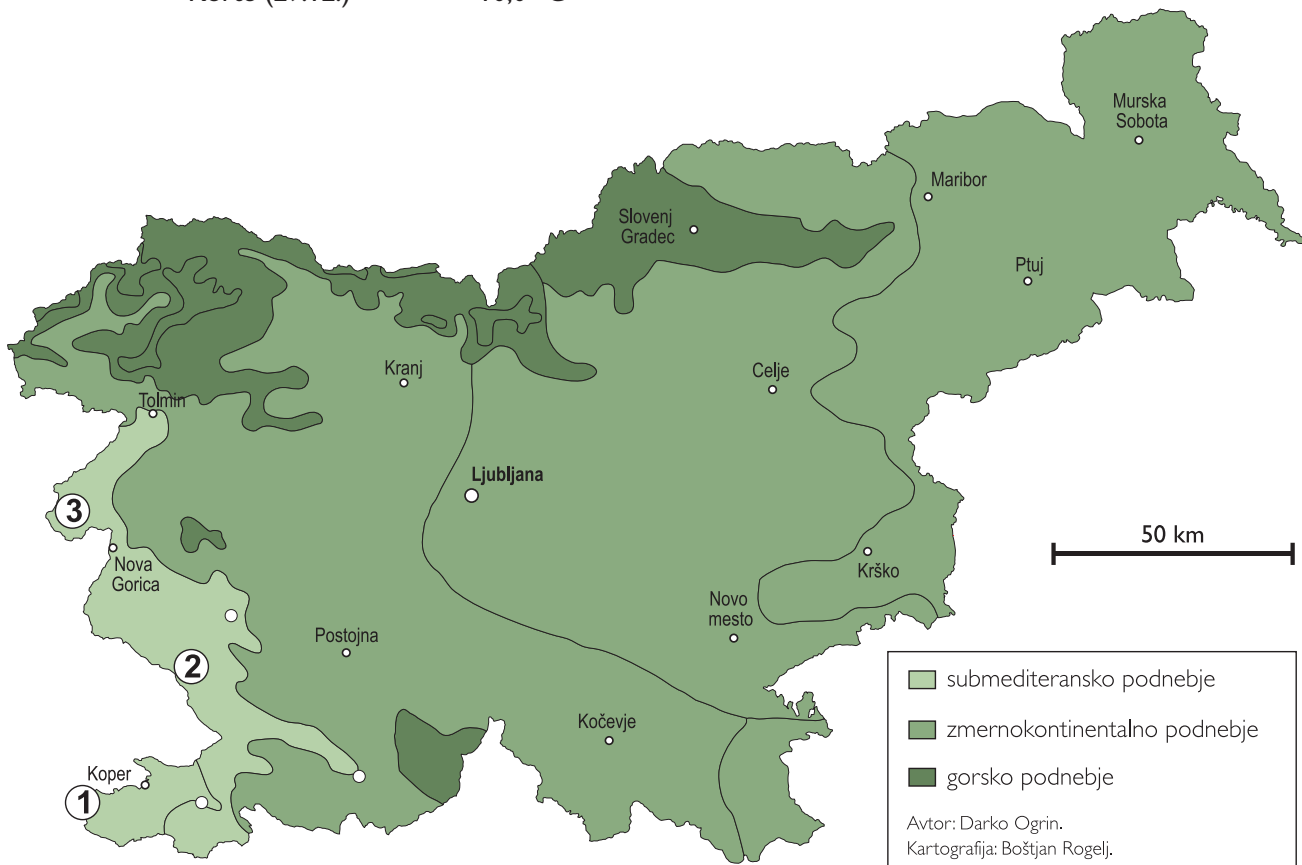
V Primorju se temperature znižujejo od obale proti višji notranjosti, zato je nevarnost pozeb večja v notranjosti. Ob obali Slovenske Istre so povprečne januarske temperature okoli 4 °C; v gričevnati notranjosti, v večjem delu Krasa, Vipavske doline in Goriških brd pa med 2 in 4 °C. Povprečne minimalne januarske temperature so v obalnem pasu pozitivne, v notranjosti pa že negativne. Nevarnost pozebe je večja pri dnu dolin, kjer so ob anticiklonalnem vremenu ponoči izraziti temperaturni obrati.

Slika 4: Redka in ne preveč zaželena simbioza - oljke in sneg (foto: Darko Ogrin).

Preglednica 1: Značilnosti pozeb oljk v Slovenski Istri v 20. stoletju.

pozeba	absolutna minimalna temperatura	škoda
1929	Trst (11.2.) -14,3 °C	Uničenih 90 % dreves.
1956	Koper (10.2.) Kubed (16.2.) -12,8 °C -14,6 °C	Do tal pozeblo 30 % oljk. Pozeba zaustavila obnovo.
1985	Portorož (8.1.) Kubed (8.1.) -9,3 °C -16,0 °C	Poškodovanih 60 % dreves. Pridelek manjši za 80 %.
1996	Portorož (29.12.) Korte (29.12.) -8,5 °C -10,0 °C	Skoraj v celoti prizadeti enoletni nasadi.

Slika 5: Submediteransko podnebje v Sloveniji.

V Evropi raste oljka ob obalah Sredozemskega morja in je večinoma razširjena med 30 in 35° s. g. š. Kot drevo, ki lahko preživi stoletja, je eden od simbolov Sredozemlja in povezovalni člen njegove kulture in pokrajine. Nekateri celo pravijo: "Oljka je Sredozemlje". Renesansa, ki jo v zadnjih dveh desetletjih doživlja oljkarstvo pri nas, je vsaj delno povezana tudi z vzdrževanjem sredozemske (primorske, istrske) identitete prebivalstva. V Slovenski Istri lahko marsikje slišite: "Nisi pravi Istrijan, če nimaš par oljk."

Verjetnost mrzlih dni (minimalna dnevna temperatura zraka pod 0 °C) in zelo mrzlih dni (minimalna dnevna temperatura zraka pod -10 °C) je ob obali in v višji notranjosti po podatkih za obdobje 1961-1990 zelo različna. Ob morju povprečno v tridesetih letih ni niti enega zelo mrzlega dneva, v zaledju pa vsaj eden. Mrzlih dni je ob obali okoli 8 na leto, v notranjosti Slovenske Istre približno 30, na Krasu, v Vipavski dolini in Goriških brdih pa od 30 do 45. V notranjosti je velika verjetnost, da se živo srebro spusti pod -8 °C (ko se pojavijo prve poškodbe oljk). V povprečju se temperatura spusti pod ta prag vsako drugo leto. Ob obali se to zgodi vsakih 15 let, kar je v okviru sedanjih meja še sprejemljivo za ekonomsko gojenje oljk. Vprašanje pa je, kaj bo v prihodnje, ko bo proizvodnja olja večja (zaradi širjenja nasadov in prihajanja v polno rodnost danes večinoma mladih nasadov) in bo njegova cena (tudi zaradi vedno večjega uvoza) po vsej verjetnosti nižja. Nevarnost pozebe lahko nekoliko omilimo tudi s pravilnim izborom mikrolokacije nasada (prisojne lege v zatišju pred burjo v termalnem pasu), s pravilnim sortnim izborom in skrbnejšo nego.

Ostali podnebni elementi (razen burje, ki lahko s svojo močjo lomi veje in prispeva k nižanju temperatur) niso omejevalni dejavnik uspevanja oljk. Povprečno se na 30 let zgodi le enkrat, da oljke (teoretično) v poletnih mesecih trpijo zaradi suše, ko količina padavin ne preseže 50 do 70 mm, kar je spodnji prag za zadostno rodnost. Za sušo so bolj občutljive mlade rastline, ki imajo slabše razvit koreninski sistem, zato jih je treba prva leta poleti ob večji suši zalivati.

Kratek historiat pozeb

Pozebe oljk so pri nas stalnica, ki jo je potrebno upoštevati. Po kroniki izrednih vremenskih dogodkov, ki jo je za Trst, Istro in vzhodno Furlanijo za obdobje po 7. stoletju sestavil Braun (1) in z dodatnimi viri dopolnil Ogrin (5), obstaja dvajset poročil, ki nas neposredno seznanjajo s pozebami oljk (skupaj s pozebami v 20. stoletju). Od tega jih bilo v zadnjih 300 letih 16, povprečno ena na vsakih 18 let. Najpogostejše so bile v 18. stoletju (sedem - vsakih 14 let: 1704, 1709, 1738, 1763, 1782, 1789 in 1795), še zlasti v drugi polovici stoletja. Te se skupaj s pozebami v 19. stoletju (1820, 1829, 1847, 1885) uvrščajo na konec t. i. male ledene dobe, sorazmerno hladnega obdobja, ki se je v Evropi začelo sredi 15. stoletja in je imelo več viškov ohladitev, enega tudi ob koncu obdobja.

Po analogiji z drugo polovico 19. stoletja in 20. stoletjem, ko imamo hkratne podnebne meritve in opise posledic nizkih zimskih temperatur, lahko predvidevamo, da je bilo včasih pozeb oljk še več. Z veliko verjetnostjo lahko domnevamo, da so oljke vsaj delno pozeble tudi v letih, ko so kronisti pisali o ledu v beneških lagunah, ob izlivu Soče ali obali Tržaškega zaliva. Z upoštevanjem te domneve se v zadnjih 300 letih poveča pogostost pozeb na vsakih 14 let, v 18. stoletju pa na vsakih devet let.

20. stoletje velja v podnebni zgodovini za sorazmerno toplo obdobje, s postopnim zviševanjem temperatur, posebej zimskih. V tem stoletju je bilo, vključno z zadnjo pozebo leta 1996, pet večjih zmrzali oljk (preglednica 1). Povprečno so se pojavile na vsakih 20 let.

Oljke in napovedi podnebja za 21. stoletje

Vse več znanstvenikov je prepričanih, da bo 21. stoletje čas globalnih sprememb podnebja, katerih glavni krivec naj bi bil človek. Po bolj optimističnih napovedih naj bi se povprečna temperatura na Zemlji v tem stoletju dvignila za 1,4 °C, po bolj pesimističnih pa celo za 6 °C. Na severni polobli, v višjih geografskih širinah in pozimi naj bi bilo ogrevanje izrazitejše. Podnebni scenariji za bodoče podnebje in z njim povezane spremembe v naravnem in družbenem okolju so manj zanesljivi na regionalni ravni.

Kljub temu je bila izdelana napoved bodočega podnebja tudi za Slovenijo (2) - z upoštevanjem sprememb v splošni cirkulaciji zraka in dosedanjih trendov klimatskih elementov pri nas, pri čemer je zanesljivejša napoved temperatur.

Ocenjujejo, da bodo v slovenskem kmetijstvu višje temperature med drugim podaljšale vegetacijsko dobo in izboljšale razmere za gojenje toplotno zahtevnejših rastlin. Za sredozemske kulture to pomeni potencialno razširitev dosedanjega areala, na primer oljke v višje predele Slovenske Istre, bolj intenzivno gojenje v Goriških brdih in Vipavski dolini ter morda začetek oljkarstva v nižjih predelih Krasa. Žal pa utegnejo te pozitivne učinke izničiti negativni učinki spreminjanja podnebja. Pri sredozemskih kulturah ne v takšni meri večja ogroženost zaradi suše, saj so te kulture nanjo prilagojene, pač pa večja verjetnost vremenskih ujm vseh vrst in spremembe, povezane s pogostostjo in intenziteto napadov škodljivcev in bolezni (npr. oljčna muha).

Za oljke utegne biti neugodno tudi podaljšanje vegetacijske dobe v jesenskem času oziroma zgodnejši začetek te dobe spomladi ali celo ob koncu zime. Analize pozeb v 20. stoletju (4, 6) so namreč pokazale, da so bile oljke najbolj prizadete ravno tedaj, ko se je zaradi nadpovprečno toplih jeseni in zim vegetacija podaljšala in so oljke nepripravljene dočakale vdor hladnega zraka. Pri tem absolutna stopnja mraza niti ni bila toliko pomembna. Realna so pričakovanja, da bodo vdori hladnega zraka (tudi ob uresničitvi napovedi o splošni otoplitvi podnebja) še vedno ena od stalnic našega podnebja. Za podnebne razmere v zmerotoplem pasu, v katerem se nahajamo, je namreč značilno, da smo občasno pod vplivom tako vročih

Slika 6: Tradicionalno so shranjevali oljčno olje v posebne kamnite posode različnih velikosti. Svoje "kamne" za domače olje so imele tudi vaške skupnosti ("komuni"). Na sliki je bezoviški "komunski kamen za olje", sedaj shranjen v "Lukčevi kantini" (foto: Darko Ogrin).

tropskih zračnih mas kakor tudi mrzlih polarnih ali celo arktičnih mas. S tega vidika bi morali biti pri morebitnem širjenju areala oljke v bodoče in vpeljevanju novih toplotno zahtevnejših kultur zelo previdni (ne glede na sedanje podnebne trende in napovedi). Izbirati bi morali podnebno najbolj ugodne mikro lege ali pa se držati arealov in leg, ki jih je izluščila podnebna zgodovina zadnjega tisočletja, v kateri so se izmenjevala tako toplejša kakor hladnejša obdobja.

Pri širjenju oljke bi morali biti zelo previdni in se držati zgodovinsko preverjenih arealov in lokacij tudi zato, ker je znotraj njih dovolj prostora za najmanj podvojitev sedanjih površin. V nasprotnem tvegamo zaradi pozeb še večjo materialno škodo, kakor smo ji priča v sedanosti (tudi dražjo pridelavo), obenem pa ob spletu neugodnih družbeno-ekonomskih razmer opuščanje oljkarstva tudi tam, kjer so naravni pogoji zanj sicer ugodni - kar se je v preteklosti že dogajalo.

Literatura

1. Braun, G. 1935: Notizie meteorologiche e climatologiche della regione Giulia. Consiglio Nazionale della Ricerca, Comitato Nazionale per la Geografia. Roma.
2. Kajfež-Bogataj, L. 2001: Klimatske spremembe in njihove posledice - dejstva in predvidevanja. Gozdarski vestnik, Vol. 59, št. 4. Ljubljana.
3. Lubi, G. 2001: Analiza topoklimatskih dejavnikov za uspevanje oljk v Slovenski Istri. Seminarska naloga, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete. Ljubljana.
4. Meze, D. 1959: Pozeba oljke v Primorju leta 1956. Geografski zbornik 5. Ljubljana.
5. Ogrin, D. 1994: Modern Age Climatic Fluctuations in the Area of the Gulf of Trieste. Geografski zbornik 34. Ljubljana.
6. Ogrin, D. 1997: Ob pozebi oljk v Slovenski Istri decembra 1996. Ujma 11. Ljubljana.
7. Anonimus, 1985: Razvoj pridelovanja in predelave oljk na območju Kopra, Izole in Pirana. Elaborat za potrebe projekta "Razvoj proizvodnje in predelave oljk v Jugoslaviji". Ljubljana.
8. Sancin, V. 1990: Velika knjiga o oljki. Trst.
9. Vesel, V. 1996: Oljkarstvo v Sloveniji. Sodobno kmetijstvo, let. 29, št. 9. Ljubljana.
10. Vesel, V., Sedmak, D. 1990: Oljkarstvo v Slovenski Istri. Sad, let. 1, št. 12. Ljubljana.